УДК 657.6

Кожушко О.В.
кандидат економічних наук,
доцент кафедри контролю і аудиту
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ОЦІНКИ АУДИТОРСЬКОГО РИЗИКУ

У статті узагальнено та критично проаналізовано методи оцінки аудиторського ризику. Встановлено, що оцінка аудиторського ризику на рівні бухгалтерської звітності може бути кількісною (в долях одиниці чи відсотках) та якісною. Для проведення якісної оцінки аудиторського ризику запропоновано методичний підхід, в основі якого лежить метод експертних оцінок.
Ключові слова: аудит, аудиторський ризик, оцінка аудиторського ризику, ризик невиявлення, властивий ризик, ризик контролю.

Кожушко О.В. МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОЦЕНКЕ АУДИТОРСКОГО РИСКА
В статье обобщены и критически проанализированы методы оценки аудиторского риска. Установлено, что оценка аудиторского риска на уровне бухгалтерской отчетности может быть количественной (в долях единицы или процентах) и качественной. Для проведения качественной оценки аудиторского риска предложен методический подход, в основе которого лежит метод экспертных оценок.
Ключевые слова: аудит, аудиторский риск, оценка аудиторского риска, риск необнаружения, неотъемлемый риск, риск контроля.

Kozhushko O.V. METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING AUDIT RISK
The paper summarizes critically analyzed methods for assessing audit risk. It was found that the assessment of audit risk at the level of the financial statements can be quantitative (expressed as a decimal or percentage) and quality. To conduct a qualitative assessment of audit risk methodical approach, which is based on the method of expert evaluations.
Keywords: audit, audit risk, audit risk assessment, detection risk, inherent risk, control risk.

Постановка проблеми. На кожному етапі проведення аудиторської перевірки аудитор приймає важливі рішення, пов'язані з розробкою загальної стратегії перевірки, вибором аудиторських процедур, оцінкою достовірності фінансової звітності. Вагомим фактором, що покладається в основу цих рішень, є оцінка ризику, пов'язаного з підтвердженням достовірності та об'єктивності інформації, відображеної у фінансовій звітності клієнта.

Закордонні експерти говорять про те, що аудиторський ризик належить до однієї з фундаментальних та складних категорій аудиту, а його виявлення та оцінювання вважають одним із ключових елементів процесу аудиту. Це зумовлено тим, що процес аудиту безпосередньо пов'язаний з невизначеністю, рівень якої впливає на результат аудиту і власне формує категорію аудиторського ризику. На практиці аудиторські фірми шляхом оцінювання аудиторського ризику скорочують термін здійснення аудиторської перевірки і тому зменшують трудові, матеріальні та фінансові витрати, не знижуючи при цьому якості наданих послуг, оскільки правильне визначення рівня ризику дає змогу аудиторам обрати найбільш оптимальний варіант застосування аудиторських процедур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми оцінки ризиків в аудиторській діяльності становлять науковий інтерес зарубіжних та вітчизняних вчених і дослідників. Серед них С.М. Бичкова [3], Ф.Ф. Бутинець [2], Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький [5] детально вивчали сутність аудиторського ризику. Н.І. Дорош [8], О.А. Петрик [12], О.О. Терєхов [13], А.Д. Шеремет, В.П. Суйц [14] значну увагу приділили дослідженню його складових елементів. Також зазначені вчені займалися й питанням оцінки аудиторського ризику, але розглядали його кожен зі своєї суб'єктивної точки зору, що й обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є теоретичне обґрунтування та розробка методичного підходу до оцінки аудиторського ризику.

Виклад основного матеріалу дослідження. У результаті проведеного дослідження встановлено, що оцінку ризиків в аудиторській діяльності проводять не в цілях його уникнення, така оцінка дозволяє аудитору передбачити ймовірність його виникнення та завчасно здійснити заходи для зменшення ступеня ризику.

Практично аудитор завжди прагне мінімізувати значення аудиторського ризику, оскільки високе значення цього показника загрожує фінансовими втратами у випадку конфлікту з клієнтом, а також втратою іміджу аудиторської фірми [5, с. 53]. Виходячи з потреби зменшення рівня аудиторського ризику та визначення складових ризику, перед аудитором постає важливе завдання – оцінити помилки, що існують у системі бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю (які зумовлюють існування ризику суттєвих викривлень) та помилок при проведенні аудиту (які зумовлюють існування ризику невиявлення).

Аудиторський ризик є оцінкою ризику неефективності перевірки, що ґрунтується на встановленні ступеня надійності системи обліку клієнта й ефективності його системи внутрішнього контролю з метою захисту інтересів зовнішніх користувачів [2, с. 81].

Українські вчені зауважують, що вітчизняні аудитори мають недостатній досвід у визначенні аудиторського ризику [12, с. 44]. Це свідчить про необхідність використання зарубіжного досвіду, особливо при проведенні аудиту зон ризику. Як стверджують видатні професійні аудитори Шотландії, за умови надійних систем обліку і внутрішнього контролю, як правило, встановлюється високий поріг виявлення помилок, що дає змогу скоротити обсяг аудиторських процедур, тестів і зосередити увагу на сферах діяльності, пов'язаних з найбільшим ризиком, враховуючи специфіку конкретного підприємства (це запаси, кошти та ін.). При цьому використовуються методи і прийоми, спрямовані на виявлення помилок після здійснення їх, а не для їх запобігання.

Чим нижчим є показник аудиторського ризику, тим більшою мірою аудитор повинен бути впевнений

в тому, що звітність не містить матеріальних помилок і пропусків. Нульовий ризик означає абсолютну впевненість аудитора, але на практиці така ситуація неможлива, оскільки ризик неадекватного висновку залишається за будь-якої глибини вивчення обліку та звітності.

Зарубіжні аудиторські компанії мають відповідні методики оцінки ризиків, затверджені на рівні фірми. Для українських аудиторських фірм це питання залишається на рівні теоретичних викладок та їх застосування на практиці має місце лише в одиничних випадках.

Відсутність науково обґрунтованого методичного підходу оцінки ризиків в аудиті зумовлює нерозуміння практикуючими аудиторами шляхів зниження ризиків. З огляду на це доцільною є розробка і затвердження у коментареві до Міжнародних стандартів аудиту, які регулюють проведення аудиту з використанням вибіркового способу, прикладів методики оцінки складових аудиторського ризику.

Варто зазначити, що сьогодні здебільшого обчислюється аудиторський ризик за моделлю, що була запропонована Американським інститутом дипломованих суспільних бухгалтерів (AICPA), яка має такий вигляд [14, с. 112]:

$$АР = ВР * РК * РН, \quad (1)$$

де АР – аудиторський ризик (Audit risk);

ВР – внутрішній (власний) ризик (Inherent risk);

РК – ризик контролю (Control risk);

РН – ризик невиявлення (Detection risk).

Це класична модель, яку використовують і зарубіжні, і вітчизняні науковці. Однак, простежується постійна модифікація цієї моделі аудиторського ризику розширенням або заміною її окремих елементів. Так, Р. Джодж, крім зазначених базових елементів, ризик невиявлення подає як комбінацію двох чинників – ризику аналітичного огляду (РАО) і ризику тестів оборотів (РТО) [7, с. 132]; Г.М. Давидов при визначенні аудиторського ризику включає, крім властивого ризику та ризику системи контролю, ризик системи організації обліку (РСО), ризик аналітичних процедур (РАО), ризик тестового контролю (РТ) [6, с. 76]; В.С. Рудницький перетворив базову модель шляхом поділу ризику контролю на ризик внутрішнього контролю (РКВ) та ризик зовнішнього контролю (РЗК) що, на думку автора, не зробило аудит більш формалізованим [5, с. 63].

Аналіз праць вітчизняних та зарубіжних авторів дозволяє узагальнити основні методи оцінки аудиторського ризику та виокремити теоретичні й емпіричні підходи до його визначення (табл. 1).

Необхідно зауважити, що наведені в таблиці 1 методи оцінки аудиторського ризику є ефективними, але якщо їх використовувати у відповідних випадках. Проте вони мають і свої недоліки. Так, математичну модель визначення аудиторського ризику, яку підтримують більшість авторів, складно застосувати у практиці аудиту. Визначити з математичною точністю ступінь ризику неможливо внаслідок різної специфіки роботи підприємств, на яких проводиться аудит.

Слід звернути увагу, що трьохрівнева та чотирьохрівнева шкала оцінювання ризиків є досить умовною, адже відсутні критерії оцінювання діяльності та стану підприємства до конкретного рівня ризику. Це ускладнюється тим, що діяльність суб'єктів господарювання значно відрізняється за розмірами, сферою та умовами функціонування. У той же час, на думку автора, анкетування при оцінці ризиків є ненадійним методом, оскільки мають місце випадки надання неадекватних відповідей керівництвом підприємств, які підлягають аудиту. Це значно збільшує величину аудиторського ризику.

Як показали проведені дослідження, проблемними питаннями в оцінці ризиків у сфері аудиту залишаються наступні:

1) у вітчизняних наукових працях недостатньо уваги приділено порядку оцінки ризику невиявлення (зокрема його складовій – ризику вибіркової перевірки);

2) більшість авторів не розмежовує понять «ризик не виявлення» та «ризик вибіркового способу (вибіркової перевірки)» і вважає їх як синонімічними [9];

3) у наукових працях, науково-методичних джерелах та нормативних документах відсутня єдина цілісна методика оцінки складових аудиторського ризику.

Таблиця 1

Методи оцінки аудиторського ризику різними авторами

Метод	Характеристика методу	Автори
Трирівнева шкала	Оцінка ризиків за трьома рівнями градації: низький – від 1 до 40%; середній – від 40 до 70%; високий – від 70 до 100%.	Н.І. Дорош [8]
Чотирьохрівнева шкала	Оцінка ризиків за чотирма рівнями градації: низький, середній, високий, максимальний.	Р.О. Костирко [11]
За теорією ймовірностей	Інтуїтивна оцінка реальних явищ та події, що мають ймовірність, яка більше нуля (0%) і менше одиниці (100%).	Н.І. Дорош [8]
	Аудитори розуміють неможливість повного виключення ризику, тому встановлюють прийнятний на їх думку рівень ризику – 5%.	С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова [3]
Математичний вираз	АР=ВР х КР * НР, АР – аудиторський ризик; ВР – внутрішньо-господарський (властивий) ризик; КР – ризик контролю; НР – ризик невиявлення.	Н.М. Ярцева [15], А.А. Тєрехов [13], Л.І. Вороніна [4], С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова [3], Н.І. Дорош [8]
Анкетування (тестування)	Анкета заповнюється за результатами опитування осіб, що відповідають за відображення господарських операцій у фінансовій звітності. Відповіді за рівнями ризику оцінюють за трьохбальною шкалою: низький ризик – 1 бал (загальний від 1 до 19); середній ризик – 2 бали (загальний від 20 до 38); високий ризик – 3 бали (загальний від 39 до 57)	С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова [3]
Тест-анкета	Виділивши конкретні фактори, що впливають на діяльність підприємства та відображення даних звітності, кожному фактору присвоюють відповідний бал (від 0 до 5), а потім їх підсумовують. Розраховують невід'ємний ризик: 100% – (бал по факту / 5)	С.М. Бичкова, Л.Н. Растамханова [3]

Узагальнено автором

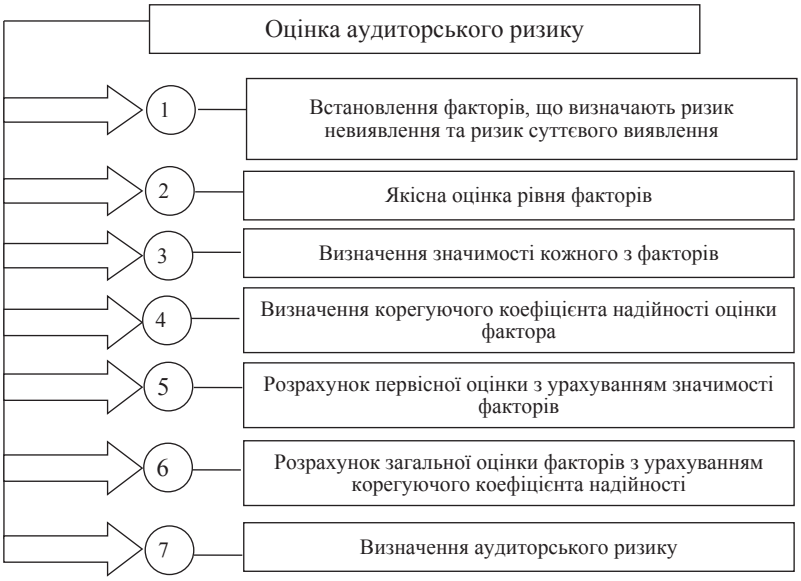

Рис. 1. Схема методичного підходу до оцінки аудиторського ризику

Джерело: розроблено автором

На думку автора, одним зі шляхів вирішення окреслених проблем є розробка методичного підходу до оцінки аудиторського ризику, в основі якого лежить твердження про те, що аудиторська перевірка супроводжується ризиком формування неадекватної думки щодо реального стану господарської діяльності підприємства. Наявність такого ризику зумовлюється внутрішніми та зовнішніми факторами, серед яких складність бізнесу клієнта, проблеми економічного розвитку галузі його діяльності, жорстка конкуренція, порушення підприємством принципів ведення бухгалтерського обліку внаслідок низької кваліфікації бухгалтерів, неефективність внутрішнього контролю.

Як відомо, оцінка аудиторського ризику проводиться як на рівні звітності в цілому, так і на рівні сальдо за рахунками, тобто для окремих статей балансу, а також на рівні груп типових операцій, тобто для оборотів у рахунках бухгалтерського обліку. На думку автора, найбільший інтерес становить оцінка аудиторського ризику на рівні бухгалтерської звітності, оскільки саме вона дозволить обґрунтувати величину ризику невиявлення, а отже, й більш точно оцінити аудиторський ризик в цілому.

Слід зазначити, що оцінка аудиторського ризику на рівні бухгалтерської звітності може бути кількісною (в долях одиниці чи відсотках) та якісною.

Варто зауважити, що кількісна оцінка як аудиторського ризику в цілому, так і його окремих компонентів викликає такі методологічні труднощі, як переклад лінгвістичних характеристик параметрів, що визначають рівень ризику (наприклад, досвід головного бухгалтера) в кількісний вимірник.

Якісна оцінка аудиторського ризику, думку на переконання автора, повинна базуватися на дослідженні факторів, які визначають такий ризик. При цьому вона має виходити з трьохрівневої градації, а саме: низького ризику, середнього та високого.

Для проведення якісної оцінки аудиторського ризику автором пропонується використовувати метод експертних оцінок. Схему запропонованого автором методичного підходу до оцінки аудиторського ризику зображено на рисунку 1.

Як помітно з рис. 1, запропонований автором методичний підхід складається із семи етапів:

1. Визначення факторів, що визначають ризик суттєвого виявлення та ризик невиявлення. Для оцінки аудиторського ризику автор пропонує проаналізувати такі фактори: досвід та кваліфікація головного бухгалтера (X_1); розподіл відповідальності та повноважень (X_2); складність господарських операцій (X_3); стабільність нормативної бази (X_4); організація документообігу на підприємстві (X_5).

2. Якісна оцінка рівня факторів. Автор пропонує оцінку за трьохбальною шкалою: «1» – низький рівень, «2» – середній рівень, «3» – високий рівень).

3. Визначення значимості кожного фактора. Необхідно звернути увагу на те, що значимість кожного фактора доцільно визначати за допомогою методу аналізу ієрархій. При цьому, як показав досвід, застосування експертних оцінок для вирішення різноманітних неформалізованих задач, для забезпечення довірчого інтервалу експертної оцінки з можливістю $p = 0,8$ не більш $\pm$ 10% потрібно не менше 10 експертів [1]. Сума значимості факторів в цілому дорівнює 1.

Також, слід звернути увагу, що фактори можуть буди оцінені експертами як рівнозначні, так і нерівнозначні. У другому випадку для оцінки значимостей доцільно використовувати шкалу Фішберна [1]:

$$p_i = 2 * (N - I + 1)/(N* (N + 1)), \; i = 1...N, \quad (2)$$

де p_i – значимість кожного фактора X_i.

Таблиця 2

Розрахунок загальної оцінки факторів, що впливають на аудиторський ризик

Фактори	Рівень факторів			Значимість фактора	Первісна оцінка фактора	Корегуючий коефіцієнт надійності оцінки фактора	Загальна оцінка фактора
	1 – низький	2 – середній	3 – високий				
Досвід та кваліфікація головного бухгалтера			3	0,2	0,6	0	0
Розподіл відповідальності та повноважень	1			0,2	0,2	0	0
Складність господарських операцій		2		0,2	0,4	1	0,4
Стабільність нормативної бази	1			0,2	0,2	1	0,2
Організація документообігу на підприємстві		2		0,2	0,4	0	0
Усього							0,6

4. Визначення корегуючого коефіцієнта надійності оцінки фактора (δ). Значення корегуючого коефіцієнта знаходиться у проміжку від 0 до 1 залежно від можливості змін факторів на підприємстві протягом операційного циклу. Його аудитор оцінює самостійно, виходячи з наявного аудиторського досвіду.

Щодо кожного корегуючого коефіцієнта надійності оцінки фактора слід визначити, як його зміна впливає на зміну (збільшує чи зменшує) аудиторський ризик (А). У функціональному записі:

$$\delta = \begin{Bmatrix} 1, якщо X_i \uparrow \rightarrow A \uparrow \\ 0, якщо X_i \downarrow \rightarrow A \downarrow \end{Bmatrix}, \text{ i = 1,2 ...5.} \qquad (3)$$

5. Розрахунок первісної оцінки з урахуванням значимості факторів. Необхідно зауважити, що первісна оцінка дорівнює добутку значення рівня фактора на його значимість.

6. Розрахунок загальної оцінки факторів з урахуванням корегуючого коефіцієнта надійності. Загальна оцінка факторів дорівнює сумі добутку первісної оцінки фактора на корегуючий коефіцієнт.

Розрахунок загальної оцінки факторів що впливають на аудиторський ризик, показано в таблиці 2.

7. Визначення аудиторського ризику, що проводиться шляхом співставлення отриманої загальної оцінки фактора та значень, наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Шкала оцінки аудиторського ризику

Інтервал значення оцінки фактора	Якісна оцінка аудиторського ризику
[1,00–063)	Низький ризик
[0,63–0,20]	Середній ризик
(0,20–0,00]	Високий ризик

Слід звернути увагу, що у таблиці 3 наведена шкала Харрінгтона [10], перетворена в трьохінтервальну шляхом об'єднання двох верхніх та двох нижніх інтервалів. Цю шкалу автор пропонує використовувати для оцінки аудиторського ризику.

На думку автора, після проведення оцінки аудиторського ризику, необхідно сформувати робочий документ «Висновок щодо оцінки аудиторського ризику підприємства», який може складатися у вільній формі, але обов'язково повинен містити такі компоненти: назва (заголовок); адресат; вступний параграф, що описує методичний підхід щодо оцінки аудиторського ризику; параграф для висновків щодо оцінки аудиторського ризику; дата видачі висновку; підпис особи, яка проводила оцінку.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, запропонований методичний підхід до оцінки аудиторського ризику дозволяє визначити фактори, що впливають на ризик суттєвого виявлення і ризик невиявлення, та виокремити ті з них, які мають найбільший вплив при визначені напрямів більш детальної аудиторського перевірки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Андрейчиков А.В. Анализ, синтез, планирование решений в экономике / А.В. Андрейчиков, О.Н. Андрейчикова. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 368 с.
2. Бутинець Ф.Ф. Аудит : підруч. для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів. – 3-тє вид., перероб. і доповн. – Житомир : ПП «Рута», 2005 – 512 с.
3. Бычкова С.М. Риски в аудиторской деятельности / С.М. Бычкова, Л.Н. Растамханова ; под ред. проф. С.М. Бычковой. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 416 с.
4. Воронина Л.И. Аудиторская деятельность : основы организации : учеб.– практическое пособие / Л.И. Воронина. – М. : Эксмо, 2007. – 336 с.
5. Гончарук Я.А. Аудит / Я.А. Гончарук, В.С. Рудницький. – 2-ге вид., перероб. та доповн. – Львів : Оріяна-Нова, 2009. – 292 с.
6. Давидов Г.М. Аудит : навч. посіб. / Г.М. Давидов. – 3-тє вид., стер. – К. : Т-во «Знання» : КОО, 2007. – 363 с.
7. Джодж Р. Краткое руководство по стандартам и нормам аудита / Р. Джордж ; пер. с англ. ; предисл. С.А. Стукало. – М. : Финансы и статистика : ЮНИТИ, 2008. – 240 с.
8. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош. – К: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 402с.
9. Дубровина Т.А. Аудиторская деятельность в страховании : учебное пособие / Т.А. Дубровина, В.А. Сухов, А.Д. Шеремет ; под ред. С.К. Егоровой. – М. : Юристь, 2008. – С. 35–43.
10. Камышникова Э.В. Формирование универсальной шкалы оценки уровня экономической безопасности предприятия / Э.В. Камышникова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського. – 2009. – № 4(44). – С. 76–80.
11. Костырко Р.О. Совершенствование аудита финансовой отчетности акционерных обществ : монография / Р.О. Костырко. – Луганск : Изд. СНУ им. В. Даля, 2003. – 300 с.
12. Петрик О.А. Аудит: методологія і організація : монографія / О.А. Петрик. – К. : КНЕУ, 2003. – 260 с.
13. Терехов А.А. Аудит / А.А. Терехов. – М. : Финансы и статистика, 2010. – 512 с.
14. Шеремет А.Д. Аудит : учебник / А.Д. Шеремет, В.П. Суйц. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : ИНФРА. – М, 2001. – 352 с.
15. Ярцева Н.Я. Аудит: элементарный курс / Н.Я. Ярцева. – М. : Экономисть, 2010. – 254 с.